

Biorąc pod uwagę znaczenie i rolę Septuaginty, niektórzy egzegeci katoliccy (zwłaszcza francuscy)³⁵ postawili na nowo problem jej natchnienia, problem, który Z. Frankel³⁶ uznał za rozwiązany raz na zawsze negatywnie. Domagają się oni, by teolodzy pogłębili pojęcie natchnienia i go rozwinęli, aby dać odpowiedź na różnorakie palące kwestie stawiane przez Biblię grecką.

Wydaje się, że środki powzięte przez objawiającego się Boga były giętsze i bardziej zróżnicowane aniżeli te, które klasyczna teologia skatalogowała. Jakkolwiek jest, miejsce jedyne Septuaginty w historii ludu Bożego tak żydowskiego jak i chrześcijańskiego implikuje specjalną interwencję Opatrzności, którą chciałoby się mieć dokładniej określoną. Powinny by się tutaj zbiec aktualne zainteresowania Septuagintą jak również związane z tym problemy takie jak autorytet, kanon i natchnienie.³⁷

Rzym

ROGER LE DÉAUT, CSSp

Z języka francuskiego przetłumaczył
Ks. Ryszard Rubinkiewicz SDB

³⁵ P. Benoit, *Exégèse et Théologie*. T. I Paris 1961 s. 3—12; P. Grelot, *Sur l'inspiration et la canonicité de la Septante*, „Sciences Ecclésiastiques” 16 (1964) 387—418; *La Bible, Parole de Dieu*, Paris 1965 s. 166—178.

³⁶ W r. 1841. W: *Vorstudien*, dz. cyt., s. 267.

³⁷ Zob. np. J. A. Sanders, *Torah and Canon*, Philadelphia 1972; *Adaptable for Life: The Nature and Function of Canon*. W: *Magnalia Dei. The Mighty Acts of God*, New York 1976 s. 531—560; P. R. Ackroyd, *Original Text and Canonical Text*, „Union Seminary Quart. Review” 32 (1977) 166—173.

Ks. Henryk Witczyk

TŁO HISTORYCZNO-RELIGIJNE OPISÓW TEOFANII W PSALMACH

Specyficzną cechą współczesnych badań nad psalmami jest coraz wyraźniejsze przechodzenie od problematyki filologiczno-literackiej do tworzenia syntezy teologicznej. Przykładem tego zjawiska jest „Teologia Psalmów” H. J. Krausa,¹ która stanowi owoc jego długoletnich badań filologiczno-egzegetycznych.² Znamiennym faktem jest również coraz większe zainteresowanie problemem wymowy teologicznej tych psalmów, w których występują pojęcia lub motywy

¹ Por. *Theologie der Psalmen*, Neukirchen 1979.

² Por. *Psalmen*, t. I—II, Neukirchen 1978⁵.

mające paralele w tekstach mitologicznych. Rezultatem badań podjętych w tym kierunku przez C. Petersena³ jest rozprawa zatytułowana: „Mity w Starym Testamencie”, która traktuje o roli i znaczeniu elementów mitycznych w psalmach.

Jednym z najbardziej dyskutowanych tematów teologii psalmów jest już od dawna zagadnienie teofanii. W swej introdukcji do psalmów H. Gunkel jako pierwszy zwrócił uwagę na istnienie w hymnach motywu objawienia się Jahwe w burzy, której towarzyszy trzęsienie ziemi. Notuje również obecność tego motywu w Sdz 5, 4—5; Ps 18, 8—15; 29; 97, 2—5; 68, 34; 135, 7; Hb 37, 2—5; 68, 10, 13; Na 1, 3—6.⁴ Nie postawił on jednak pytania o gatunek literacki tych tekstów. Równocześnie trzeba stwierdzić, że żaden z psalmów — rozpatrywany jako całość — nie stanowi utworu reprezentującego ten gatunek tekstów. Liczni komentatorzy zauważyli, że znajdujące się w różnych psalmach grupy wierszy, które mówią o teofanii, dają się łatwo wyodrębnić ze swego kontekstu. E. Baumann⁵ badając struktury pierwszej księgi psalmów stwierdził istnienie w Ps 18, 8—16 odrębnej od reszty psalmu całości, którą określa jako opis teofanii. Podobny fakt stwierdza w swoim komentarzu do psalmów G. Castellino.⁶ Na tej podstawie J. Jeremias⁷ wysuwa przypuszczenie, że opisy teofanii pierwotnie mogły być utworami niezależnymi albo fragmentami starożytnych poematów przedstawiających teofanię, które dopiero po jakimś czasie zostały włączone do nowych lub już istniejących psalmów. Poczynając od tych spostrzeżeń podejmuje problem opisów teofanii w ST, określa ich charakterystykę oraz szkicuje historię ich rozwoju.

1. OPISY TEOFANII JAKO TEKSTY SAMOISTNE

Do lepszego zrozumienia wymowy teologicznej opisów teofanii prowadzi gruntowna analiza ich tła historyczno-religijnego. Rozpoczyna się ona od wyodrębnienia spośród wszystkich psalmów tych tekstów, które mówią o teofanii. Są to następujące teksty: Ps 18, 8—16; 29, 3—9 b; 46, 7 b; 50, 1—6; 68, 2—3. 8—9; 76, 9; 77, 17—20; 97, 3—6; 104, 7. 32; 114, 3—8; 144, 5—6. W większości występują one w psalmach, które mają charakter hymnów i są dość luźno związane z treścią danego utworu. Dają się łatwo wyodrębnić z aktualnego kontekstu. Wielkość tych tekstów jest zróżnicowana. Najdłuż-

³ Por. *Mythos im Alten Testament. Bestimmung des Mythosbegriffs und Untersuchung der mythischen Elemente in den Psalmen*, Berlin 1982.

⁴ Por. H. Gunkel, J. Begrich, *Einleitung in die Psalmen*, Göttingen 1966², s. 73.

⁵ Por. *Strukturuntersuchungen im Psalter I*, ZAW 61 (1945) (48), s. 133.

⁶ Por. *Libro dei Salmi*, Torino 1955, s. 364 n.

⁷ Por. *Theophanie*, Neukirchen 1965.

szy zawiera dziewięć wierszy (Ps 18, 8—16), najkrótsze obejmują jeden, a nawet pół wiersza (Ps 46, 7 b). Motywem głównym tych tekstów jest wydarzenie objawienia się Boga. Fakt ten jest przedstawiony w różnorodnych obrazach, z których najczęstszym jest obraz burzy. Występują także wzmianki o trzęsieniu ziemi. Ponieważ mówią o ukazaniu się Boga, określa się je mianem opisów teofanii. Używane w nich terminy lub zwroty są charakterystyczne tylko dla nich. Nie występują w kontekstach. W ramach poszczególnych psalmów należących do określonego gatunku literackiego stanowią samodzielne bloki. Większość komentatorów dokonując podziału strukturalnego psalmu, w którym występuje opis objawienia się Boga, zwraca na ten fakt uwagę dokładnie określając wiersze stanowiące „opis teofanii”. Wśród uczonych nie ma większych różnic w ustaleniu podziału psalmów i wyodrębnieniu takich opisów. Podstawowym kryterium podziału jest treść. Nie bez znaczenia pozostaje również często specyficzna forma tych części psalmów, które określa się jako opis teofanii.

2. STRUKTURA TEKSTÓW TEOFANIJNYCH

Stwierdzenie odrębności i samodzielności licznych struktur tekstów mówiących o teofanii stawia problem ich struktury. Jaka była pierwotna i zasadnicza treść opisów teofanii oraz w jakiej formie była ona wyrażana? Analiza najstarszych opisów teofanii pozwala określić ich najwcześniejszą treść i formę. Według opinii uczonych jednymi z najbardziej starożytnych tekstów teofanijskich w ST są Ps 46, 7 b i 68, 8—9⁸. Autor Ps 46 misterium teofanii przedstawia w bardzo zwięzłej formie:

„Głos Jego zagrzmiał — rozplynęła się ziemia”.

W Ps 68, 8—9 opis teofanii jest nieco bardziej rozbudowany:

„Boże, gdy szedłeś przed ludem Twoim,
gdy kroczyłeś przez pustynię;
Ziemia zadrżała
i niebo kropiło.
Od oblicza Boga,
Pana Synaju,
od oblicza Boga,
Boga Izraela”.

Łatwo zauważyć, że w swej pierwotnej strukturze teksty teofanijskie składają się z dwóch elementów. Jeden stanowi opis „przybycia” (objawienia się bądź działania) Jahwe: „głos Jego zagrzmiał”,

⁸ Por. H. Schmid, *Jahwe und die Kultrationen von Jerusalem*, ZAW 68 (1955), s. 168 n; A. Tronina, *Ślady tradycji synajskiej*, RTK 29 z. 1 (1982), s. 45—51.

„siedłeś przed ludem Twoim” (por. Sdz 5, 4—5). Drugi natomiast przedstawia „poruszenie natury”, które towarzyszy objawieniu się Jahwe: „rozpłynęła się ziemia”, „ziemia drżała i niebo kropało”. Ogólnie można powiedzieć, że drugi człon opisu teofanii zawiera relację o burzy lub trzęsieniu ziemi. Istotnym jednak trzonem tekstu teofanijnego jest opis „przybycia” Jahwe. Dwu charakterystycznym motywom treści odpowiada w opisie teofanii określona forma, którą tworzą dwa zdania zestawione parataksycznie. Pierwotna struktura tekstów teofanijnych podlegała złożonemu procesowi rozwoju i modyfikacji⁹. Większość opisów teofanii, choć przeżyła bardzo wyraźny rozwój w porównaniu do tekstów pierwotnych, to jednak zachowała dwuczłonową formę. Najbardziej rozwinięte opisy mają rozbudowany pierwszy i drugi człon przez dodanie nowych obrazów przedstawiających „przybycie” Jahwe i poruszenie natury (por. Ps 18, 8—16; 29, 3—9 b; 77, 17—20). We wszystkich zachowany jest pierwotny, ścisły związek między złożoną z dwóch motywów treścią i dwuczłonową formą. Fakt ten pozwala na wyciągnięcie wniosku, że teksty teofanijne powinny być rozpatrywane jako samodzielny gatunek literacki. Biorąc pod uwagę ich treść i formę przyjmuje się, że stanowią one gatunek literacki zwany „opisem teofanii”.

3. ŚRODOWISKO POWSTANIA

Dla dobrego zrozumienia wymowy teologicznej opisów teofanii wielkie znaczenie ma określenie środowiska ich powstania. Można je odkryć, jeśli uwzględni się kontekst najstarszego tekstu teofanijnego, jakim jest Sdz 5, 4 n. Tekst ten stanowi początek pieśni sławiącej zwycięstwo Jahwe odniesione w walce z wrogami Izraela (Sdz 5, 11). Pieśni zwycięstwa, z którymi ściśle związane są opisy teofanii, były śpiewane w Izraelu tylko w tym czasie, kiedy Izraelici prowadzili i rozumieli swoje wojny jako wojny Jahwe¹⁰.

Również inne argumenty przemawiają za tym, że opisy teofanii wywodzą się z pieśni sławiących zwycięstwo. Analizując najstarszą formę opisów teofanii, gdzie Jahwe przybywa z określonego miejsca — z Synaju (Sdz 5, 4 n; Hab 3, 3; Pwt 33, 2), z nieba (Mi 1, 3 n; Iz 63, 19 b; Ps 18, 10), z Syjonu (Am 1, 2; Ps 50, 2), z północy (Ez 1, 4) — możemy wnioskować, że przybywa On dla dokonania jakiegoś dzieła, np. śpieszy z pomocą. Izrael nigdzie nie doświadczał tak mocno bezpośredniego i mającego wielkie znaczenie działania Bożego jak tam, gdzie Jahwe odnosił zwycięstwo nad wrogami swojego ludu¹¹. Nie przypadkiem więc w opisach teofanii, w których blis-

⁹ Cztery drogi tego rozwoju przedstawia szczegółowo J. Jeremias, *Theophanie*, dz. cyt., s. 16—72.

¹⁰ R. Smend, *Jahwekrieg und Stämmebund*, Göttingen 1963, s. 28 n.

¹¹ Por. C. Westermann, *Das Loben Gottes in den Psalmen*, Göttingen 1963⁸, s. 113.

kość Boga jest przedstawiona za pomocą groźnych zjawisk przyrody, są one ukazywane jako oręż Jahwe. Błyskawice są Jego strzałami¹², grzmot jest Jego potężnym głosem wydającym rozkazy¹³, chmury i obłoki są Jego rydwanami bojowymi¹⁴, idący przed Nim ogień jest Jego najstraszniejszą bronią¹⁵, a od „blasku Jego obecności rozżarzają się węgle ogniste”¹⁶. Również druga część opisów teofanii, której treść stanowi poruszenie natury, wskazuje na to, że Jahwe przybywa, aby działać. Właściwym powodem przybycia Jahwe z taką mocą, że nawet ziemia, wody i góry drżą, mogła być tylko walka, do której zamierzał się włączyć. Nie przypadkiem też opis teofanii w Ps 68, 2—3. 8—9 znajduje się w utworze, który jest pełen motywów pieśni zwycięstwa (ww. 12—5. 19. 21. 23 n. 36). Ważnym argumentem wspierającym tezę o zakorzenieniu opisów teofanii w obchodach zwycięstwa, które miały miejsce po wygranej bitwie, jest fakt istnienia takich ceremonii ze śpiewem pieśni triumfalnych również w historii narodów ościennych. Rodzaj literacki pieśni triumfalnej, sławiącej zwycięstwo oręża, osiągnął w XII w. przed Chrystusem szczyt swej popularności w dawnych czasach¹⁷.

Twórcami pieśni zwycięstwa byli najprawdopodobniej ludzie ogarnięci stanem ekstazy religijnej. Wpadali w ten stan pod wpływem konkretnych, historycznych wydarzeń, w których razem z całym Izraelem doświadczali wszechmocy i obecności Jahwe. Dlatego fakty te ujęte w opisie teofanii stanowiły istotną treść pieśni zwycięstwa śpiewanej przez proroka w stanie ekstazy¹⁸.

Autorzy opisów teofanii korzystają ze znanych w środowisku motywów i obrazów mitycznych, które jednak bardzo łatwo dają się zastosować do przedstawienia konkretnej sytuacji z historii Izraela (Ps 68, 8; 77, 17—20). Znamiennym jest fakt, że treści mityczne są używane tylko w drugim członie opisu teofanii i służą dla plastycznego przedstawienia „poruszenia natury”. Zupełnie wyjątkowym na mitologicznym tle całego starożytnego Wschodu jest pierwszy motyw teofanijny, a mianowicie „przybycie” Jahwe. Jest on oryginalną cechą religii Izraela. Wywodzi się natomiast ze starożytnej izraelskiej tradycji o teofanii na Synaju oraz z konkretnych, historycznych doświadczeń ludu wybranego.

¹² Por. Ps 18, 15; 77, 18 n; 144, 5.

¹³ Por. Ps 18, 14; 46, 7; 104, 7.

¹⁴ Por. Ps 18, 11.

¹⁵ Por. Ps 18, 9; 50, 3; 97, 3.

¹⁶ Por. Ps 18, 13.

¹⁷ Por. W. F. Albright, *Archeologia Palestyny*, Warszawa 1964, s. 289.

¹⁸ Por. J. Jeremias, dz. cyt., s. 149 n.

4. OPISY TEOFANII A KULT

Dotychczasowe badania nad problemem środowiska, w którym powstał gatunek literacki opisów teofanii, stanowią tylko pewnego rodzaju próbę jego rozwiązania. Tezą popieraną przez wielu autorów jest pogląd, że opisy teofanii wywodzą się z izraelskiego kultu. Świąteczny kult stanowi według nich jedyne, właściwe środowisko powstania licznych opisów teofanii. Według jednego z kierunków badań, którego twórcą jest S. Mowinckel, większość psalmów związana jest z ceremonią intronizacji Jahwe podczas święta Nowego Roku¹⁹. W świetle badań przedstawicieli drugiego kierunku, u którego początków stoi A. Weiser²⁰, wiele psalmów łączy się ze Świętym Przymierzem i główną jego ceremonią, jaką — ich zdaniem — była odnowa przymierza. Punkt centralny natomiast ceremonii odnowy przymierza stanowiła dramatyzacja teofanii synajskiej, tzn. przedstawienie za pomocą ściśle określonych znaków audiowizualnych jedyne objawienia się Boga na Synaju jako dziejącego się również dzisiaj w ramach świątecznego kultu, w obliczu ludu zebranego w świątyni na uroczyste święto. Opisy teofanii byłyby „odzwierciedleniem wydarzeń mających miejsce w kulcie”, a określanych mianem teofanii kultowej.

Szeroko rozwijana teza o kulcie jako środowisku powstania literackiego gatunku opisu teofanii nie znajduje dostatecznego uzasadnienia w tekstach biblijnych. Podobnie teoria mówiąca o dramatyzacji teofanii w kulcie nie jest dostatecznie uzasadniona. Hipoteza mówiąca o ścisłym związku opisów teofanii z kultem jest nieprawdopodobna nawet na podstawie tak prostego faktu, że przebieg kultu ma charakter statyczny, stały, regularny, a przybycie Jahwe, które stanowi istotę teofanii ma charakter niespodziewany, nieregularny, nagły i burzliwy. Błyskawice, rozlegający się grzmot, obniżające się chmury, drżąca ziemia, ulewny deszcz, towarzyszące przybyciu Jahwe, nie wskazują na kult jako na środowisko powstania opisów teofanii²¹. Tezy S. Mowinckela i kontynuatorów jego teorii o zakorzenieniu wielu psalmów — w tym również tych, które zawierają opisy teofanii — w kulcie święta Nowego Roku z ceremonią intronizacji Jahwe, coraz bardziej są poddawane surowej krytyce. Przyjęciu istnienia w Izraelu ceremonii intronizacji Jahwe sprzeciwiają się ważne osiągnięcia najnowszych badań, a zwłaszcza określenie specyfiki królowania Jahwe, wykazanie jego oryginalnego

¹⁹ Por. S. Mowinckel, *The Psalms in Israel's Worship*, Oxford 1962.

²⁰ Por. *Zur Frage nach den Beziehungen der Psalm zum Kult: Die Darstellung der Theophanie in den Psalmen und im Festkult*, w: *Festschrift A. Bertholet*, Tübingen 1950, s. 513—531; *Die Psalmen*, Göttingen 1966⁷, s. 11—68.

²¹ Por. E. P a x, *Epiphaneia*, München 1955, s. 108. Wskazuje na fakt, że najważniejszą cechą teofanii w ST jest jej nieoczekiwany, niespodziewany charakter.

charakteru, który nie pozwala na to, by na jednej płaszczyźnie z nim stawiać model królowania jakiegokolwiek innego starożytnego bóstwa. Tym bardziej na podstawie analizy ceremonii obchodów królowania Marduka czy Baala nie można tworzyć obrazu uroczystości dla uczczenia królowania Jahwe w Izraelu. Z włączenia do niektórych psalmów pojęć czy obrazów charakterystycznych dla mitologii babilońskiej lub ugaryckiej nie można wnosić o istnieniu we wczesnej epoce Izraela święta Nowego Roku z ceremonią intronizacji Jahwe. Zapożyczane z tradycji religijnych środowiska pojęcia czy obrazy literackie otrzymywały w Izraelu nowy sens. Wątpliwe jest również istnienie Święta Przymierza, którego centralną ceremonią byłaby dramatyzacja teofanii. Większość autorów nie przyjmuje istnienia tego święta, które — wg tezy A. Weisera — miałoby stanowić podstawę całej teorii o teofanii kultowej. Płynie stąd wniosek, że kult świąteczny sprawowany w Jerozolimie nie stanowi tego środowiska, w którym mogły powstać opisy teofanii²². Trudno też przyjąć tezę o dramatyzacji teofanii w kulcie.

Kielce

KS. HENRYK WITCZYK

²² Por. C. Westermann, dz. cyt., s. 73—76.

Ks. Janusz Nagórny

OBRZĘDY POKUTY I ODNOWIENIA PRZYMIERZA W STARYM TESTAMENCIE

Potrzeba pokuty, ekspiacji za popełnione niewierności jawiła się w świadomości narodu wybranego w kontekście odnowy Przymierza. Świadomość tej potrzeby nie przychodziła zresztą Izraelowi zbyt łatwo. Najczęściej z pomocą przychodziły nieszczęścia, które dotykały niewierny lud. W obliczu tych klęsk naród izraelski miał okazję zdać sobie sprawę, że stało się to z jego winy, czy to z racji grzechów zbiorowych, czy też jednostkowych, lecz także angażujących wspólnotę (por. Joz 7; 1 Sm 5—6).

Zrodziła się więc w Izraelu potrzeba pokuty, powrotu do Boga i odnowienia złamanego przez niewierność Przymierza. Jest to zresztą wymaganie miłosiernego Boga, który nie może przebaczyć grzechów, jeśli człowiek nie zwróci się do Niego. W historii narodu wybranego wypracowano wiele różnych obrzędów pokuty i odnowień Przymierza. Warto przyjrzeć się tym obrzędom, mniej zresztą zwracając